

12. Dorogi tovarishi, ukrayinski partizani i partizanki! Zvernennya robotnikiv, selyan ta inteligencyi Tatarskoyi Avtonomnoyi Radyanskoyi Respubliki na chest 25-oyi richnici Velikoyi Zhovtnevoyi socialistichnoyi revolyuciyi. (1942). *DAD KPU*. В. н.
13. Molodi partizani i partizanki, molod zemli ukrayinskoyi, do Vas nashe slovo. Zvernennya CK LKSMU z nagodi 25-richchya utvorennya URSR. (1942). *DAD KPU*. В. н.
14. Dorogi brati i sestri! Narode ukrayinskij. Zvernennya CK KP(b)U do 25-oyi richnici z dnya progoloshennya URSR. (1942). *DAD KPU*. В. н.
15. Ukrayinskim divchatam. Virsh M. Rilskogo. (1943). *DAD KPU*. Od. zb. 12.
16. List na Ukrayinu. Ivan Zavertajlo, Ural, Visokogorska zalizna rudnya, cherven 1943 r. (1943). *DAD KPU*. Od. zb. 8.
17. Lyudi slavnogo Kiyeva. Kolektivnij list vid diyachiv nauki i kulturi URSR, 21 veresnya 1943 r. (1943). *DAD KPU*. В. н.
18. Gitler — najlyutishij vorog hristiyanstva. Promova mitropolita Kiyivskogo i Galickogo Mikolaya na tretomu Vseslov'yanskomu mitingu. (1943). *DAD KPU*. Od. zb. 35.
19. Do naselennya Ukrayini. (1943). *DAD KPU*. Od. zb. 1.
20. Do inteligencyi Drogobicha, Stanislavova i slavnogo starodavnogo Lvova. (1944). *DAD KPU*. Od. zb. 2.
21. Do uchasnikiv tak zvanih "UPA" ta "UNRA". (1944). *DAD KPU*. Od. zb. 3.

Надійшла до редакції 6 вересня 2024 року

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 94(37):355.233]:001.891](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2024.9(338).41-47

Микола Олійник,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри медіакомунікацій, інформаційної та книжкової справи

Інституту медіатехнологій та поліграфії НУ "Львівська політехніка",

e-mail: kolja4791@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1103-9707>

Особливості теоретичного навчання давньоримських військових*

Водночас є чимало свідчень хоробрості й звитяжності юних нобілів. Зокрема, Цицерон пише про Помпея, який у молодому віці, завершивши навчання, приєднався до війська свого батька й у 23 роки командував легіонами (Сіс. *Imp. Sn. Pomp.* 10.28). Відомий промовець згадує й свого товариша Лукулла, коли той, вирушаючи на війну з Мітрідатом VI Євпатором, не був обізнаним із військовою справою. Проте під час тривалої дороги, маючи феноменальну пам'ять, прочитав чимало фахової літератури й прибув до Азії вже достатньо підготовленим воєначальником (Сіс. *Acad.* 2.1.2-3) [1, с. 318; 8, р. 325—326; 13, с. 36]. Подібним запалом до військової служби відрізнявся Гней Юлій Агрикола (40—93), завойовник Британії (Тас. *Agr.* 5). Любив армію й пасинок Тиберія Германік і його батько Друз, а також один із найкращих воєначальників Августа та Тиберія — консул-суфжет Авл Цецина Север (43 р. до Р. Х. — 21 р. по Р. Х.) (Тас. *Ann.* 1.65). Обдарованим військовиком був Секст Юлій Север, якого Діон Кассій називає "першим з найкращих полководців" імператора Адріана і

який також обіймав посаду консула-суфгета (117—138) (*Dio Cass.* 69.13.2) [10, р. 55, note 12]. Та й деякі імператори, як-от Август, Тиберій і Тит, перед початком правління очолювали армії, не досягши ще й 30 років [11, с. 111]. Перші два імператори, зокрема, розпочали військову службу трибунами-латіклавіями у віці 16 років (*Suet. Div. Aug.* 8.1; *Suet. Tib.* 9.1; *Dio Cass.* 53.26). Однак якщо військо було надто великим, навіть найдосвідченішим полководцям було важко ним керувати, як, наприклад, Тиберію в Паннонії (*Vell. Pat.* 2.113) [11, с. 113].

І Цицерон, і Саллюстій у своїх творах згадують праці грецьких авторів із військового мистецтва та постанови щодо військової справи римлян (Сіс. *Acad.* 2.1.2; Сіс. *Imp. Sn. Pomp.* 10.28; *Sall. Bell. Jug.* 82.12). Цицерон, до речі, навіть радив для самоосвіти читати грецьких авторів і наводив приклади результатів (Сіс. *Pro Balb.* 47; Сіс. *Imp. Sn. Pomp.* 27-28; Сіс. *Ad. Fam.* 9.25.1; Сіс. *De orat.* 2.77). У бібліотеці кожного сенатора чи вершника були трактати, присвячені військовому мистецтву.

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2024. № 8. С. 50—52.

Відомо, що книгозбірні могли собі дозволити лише заможні особи. Згадуючи промову Марія (див. вище), можна припустити, що перші грецькі книги, які потрапили до Риму ще у II ст. до Р. Х., були частиною військових трофеїв і разом із творами мистецтва — елементом моди на все грецьке. У другій половині I ст. до Р. Х. приватні бібліотеки стають осередками навчання для заможних молодих людей, а не лише престижною частиною багатії заміської вілли чи столичного будинку [4, с. 32; 5, с. 161]. Це також свідчить, що грецькі книги з військового мистецтва охоче читали майбутні воєначальники римського війська.

Дослідники виділяють вісім жанрів античної військової літератури, які могли слугувати посібниками для майбутніх вищих офіцерів римської армії [6, с. 148]. Це твори дидактиків-стратегів ("Про обов'язки гіппарха", "Про їзду верхи", "Кіропедія" Ксенофонта, "Обов'язки стратега" Онасандра, "Епітома військової справи" Вегетія, праця Візантійського аноніма VI ст. по Р. Х., "Стратегікон" Маврикія); поліоркетики — трактати про мистецтво облоги та оборони міст ("Про перенесення облоги" Енея Тактика, "Поліоркетика" Аполлодора Дамаського, "Інструкція по поліоркетиці" Візантійського аноніма); механіки — твори про конструкції військових машин ("Пристрої військових апаратів та катапульта" Бітона, фрагменти "Збірки механіки" Філона, "Белопойка" і "Виготовлення та пропорції ручної балісти" Герона, "Про машини" Афінея); тактики — описи складу та маневрів армії ("Тактичні мистецтва" Асклепідота й Арріана, "Теоретична тактика" Еліана); опис табору ("Про облаштування табору" Псевдо-Гігіна); "Стратегеми" або "Військові хитрощі" Секста Юлія Фронтіна та Поліена; проекти військових реформ — до нашого часу дійшов лише єдиний анонімний трактат "Про військові справи"; навмаїї — трактати про морську війну, перший збережений з яких належить до VI ст. по Р. Х. [11, s. 19—2015, s. 126—135]. Відомо також, що Марк Порцій Катон Старший (234—149) був автором "*De re militari*" (Veget. 1.8, 1.5, 2.3), а імператори Август (27 р. до Р. Х. — 14 р. по Р. Х.), Траян (98—117) і Адріан (117—138) написали "Настанови" ("*Constitutiones*"), які не збереглися до наших днів (Veget. 1.8) [2, с. 11—12; 6, с. 147]. Уривки з них зустрічаємо в "Дігестах" Юстиніана та в "Епітомі військової справи" Вегетія. Про них можна дізнатися і з праць римських істориків, наприклад Діона Кассія (Dio Cass. 69.9.3-4), а в одному з пасажів Авла Геллія йдеться про те, що було чимало таких, хто писав про військову науку латиною (Aul. Gell. NA. 10.9.1-3).

Як бачимо, більшість авторів цих праць були греками, і легати та трибуни вивчали їх [6, с. 146; 7]. Це можна пояснити тим, що загальні питання й проблеми з військової справи періоду класичної давнини, основні елементи тактичного та меншою мірою стратегічного мистецтва вперше почали розробляти греки й досягли в цьому успіху. Доказом цього є твердження латиномовного теоретика Вегетія, який зазначав, що "...у військовому мистецтві та теоретичних знаннях ми поступаємось грекам" (Veget. 1.1). В умовах, коли техніку й тактику не змінювали століттями, ці рекомендації та настанови залишались актуальними тривалий час [7, р. 24—25, 27]. Наявну в них інформацію застосовували на практиці, адже вона становила не лише антикварний інтерес [3, с. 160].

Грецька та римська освіти також не були спрямовані на формування професійних навичок. Вважалося, що широко освічена й наділена розумом людина може ухвалити правильне рішення в будь-якій ситуації без спеціальної підготовки. Такі воєначальники могли використовувати особливий вид дидактичного підручника або технічного посібника, в якому практичні рішення та рекомендації не впливали із загальних законів і принципів військового мистецтва, а являли собою суму прикладів (*exempla*), що ілюстрували певний ідеальний зразок. У цьому сенсі грекомовні "Тактики" належали до того ж типу літератури, що й сільськогосподарські трактати Катона й Варрона, які широко застосовували літературний топос та умовний образ "ідеального" маєтку. Навчити використовувати "прикладні" в конкретній ситуації було завданням не професійної, а загальної, а для античності — й філософської освіти [6, с. 149—150]. З цим міг погодитися Онасандр, який писав, що на відміну від книг, наприклад, із землеробства чи риболовлі, призначених для тих, хто постійно цим займається, праці з військової науки слід адресувати римлянам насамперед сенаторського рангу — як через знатність предків, так і завдяки наданню їм Августом повноважень воєначальників (Onas. Prooem. 1).

Важливим елементом виховання була фізична культура. Вправи були потрібні не лише для формування шляхетної поведінки, а й для здоров'я та майбутньої військової служби. Римська молодь тренувалася на Марсовому полі; були й закриті палестри. Для молодого нобіля, якому виповнилося 16 років, важливо було успішно закінчити школу риторики. Підготовка його як оратора в майбутньому допомагала спілкуванню

з підлеглими у війську. "У середземноморських цивілізаціях все розпочиналося з промови, і війна не виняток із цього правила", — наголошував Я. Ле Бок [2, с. 212—213]. Перед боєм полководець надихав вояків; під час бою звертався до них зі словами підтримки; після битви промовою дякував їм (Onos. 1.13; Tac. Agr. 33-34; Tac. Ann. 2.14; Veget. 3.12) [2, с. 212—213; 3, с. 372—376]. Ісидор Севільський (Isid. Etim. 5.7.1-2) і Цицерон (Cic. Pro Balbo. 6.14-15, 6.19-45, 6.2-47) також наголошували на важливості знання різних галузей права для воєначальника: цивільного, кримінального, військового та міжнародного.

Scientia rei militaris, повторюючись, становила частину виховання лише для юнаків із заможних родин. Оскільки військова техніка того часу була не надто складною, кілька тижнів практики командування було достатньо, щоб засвоїти її основи. Перебування в легіонних таборах дітей нобілітету та еквітів було необхідним для ознайомлення з військовою системою країни, специфікою функціонування армії, враховуючи високі державні пости (сенат, державна адміністрація), які ті мали обіймати в майбутньому. В Римській імперії не було військових академій чи училищ для командних кадрів [11, с. 112], тому вищі воєначальники на місцях мусили наслідувати досвід попередників [3, с. 160; 11, с. 112].

Не всі діти сенаторів і багатих вершників залишалися військовими до кінця життя. Не можна відкидати патронат і непотизм при обійманні цих посад. Майже половина сенаторів періоду імперії взагалі не обіймала посади військового трибуна. Доволі часто військовий вишкіл відбувався в неформальний спосіб, обмежуючись участю в іграх, змаганнях, навмахах, турнірах чи супроводі імператора під час військових кампаній (*comites*) [16, с. 120—121]. Проте трибунат все ж таки залишався проміжним щаблем для подальшої кар'єри, переважно в політичній (нобілі) та фінансовій (еквіти) сферах. Короткотривала служба для цих категорій населення Стародавнього Риму мала й інше пояснення — імператор перешкоджав створенню замкненої корпорації чи касти з вищих офіцерів задля власної безпеки [8, р. 345, 362; 9, р. 27; 10, р. 55]. Як верховний головнокомандувач він сам призначав на військові посади та регулював кар'єрну драбину для вищих станів (Dio Cass. 53.15; Suet. Div. Aug. 38.2; Suet. Div. Claud. 25) [2, с. 50, 81]. Відсутність військових навчальних закладів і короткотривалість служби для римського генералітету творила з останніх радше службовців-адміністраторів, аніж професійних

вояків. Деякі дослідники критично ставляться до професійної компетенції вищого військового керівництва, називаючи його представників "аматорами" [3, с. 158—160; 11, с. 112; 14, с. 116; 16, с. 119] (див. вище). Спробуймо довести протилежне.

Дослідники виокремлюють із кола вищого командування "професіоналів" так званих військових мужів — *virii militares*. Вперше цей термін застосував Е. Бюрлі, відштовхуючись від цього словосполучення в античних джерелах (на жаль, його праці залишилися для нас недоступними. — *Aem.*). У Тацита натрапляємо на вислів *vir militaris* (лат. "доблесний воїн", "справжній воїн", "досвідчений полководець") (Tac. Ann. 4.42.2; 15.10.1; 15.26.3, 15.67.3; Tac. Agr. 41.2). *Virii militares* переважно були "новими людьми" (*homines novi*) й належали до вершницького стану [3, с. 161—162; 16, с. 123]. Саме представники цієї верстви становили найкращі кадри римського війська, за ними резервували чи не найбільше військових і цивільних посад, аж до можливості вступу в сенаторський стан як *adlecti* (на відміну від представників нобілітету — *patres conscripti*. — *Aem.*) [2, с. 58—59; 3, с. 167—169]. Але, як стверджує Б. Кемпбелл, частина сенаторів у період принципату також була серед *virii militares* [9, р. 11]. Учені припускають, що для них було розроблено прискорений *cursus* у межах вершницького *tres militiae* (аналог сенаторського *cursus honorum* — послідовний перелік обіймання посад. — *Aem.*), консульство вони могли отримати у віці 37 років [10, р. 54].

Одним із найяскравіших прикладів кар'єри є постать Гая Юлія Квадрата Басса (70—117) — еквіта, який упродовж служби командував вісьмома різними легіонами, керував п'ятьма провінціями і дослужився до посади консула-суффета, що була однією з найвищих у Римській імперії (AE. 2004. № 1256) [3, с. 164]. Часто намісники провінції обіймали посаду військового трибуна двічі, також були випадки, коли нобілі дворазово командували легіонами. Рідко коли сенатор повертався як легат, щоб керувати легіоном, в якому служив як трибун; без сумніву, його *dignitas* (лат. "гідність") не могла б стерпіти, що більшість центуріонів та інших осіб пам'ятали б його як юнака через кільканадцять років [16, с. 121—122].

М. Жиромські, аналізуючи джерела, доводить, що найчастіше тривалий термін перебування на посаді намісника провінції чи легата легіону територіально стосувався прикордонних провінцій. Виявлено також, що, наприклад, із 19 наміс-

ників *Gallia Belgica*, 5 раніше служили легатами легіонів сусідньої Германії. Також 19 сенаторів обіймали 2 командні посади в Паннонії, — із них 3 одночасно перебували на 3 військово-цивільних посадах цієї нижньодунайської провінції: *legatus legionis*, *legatus Augusti pro praetore provinciae Pannoniae inferioris*, *legatus Augusti pro praetore provinciae Pannoniae superioris* [16, s. 122]. Така ситуація з командними кадрами була характерною для Германії, Мезії, Паннонії, Сирії та Британії. У цих регіонах переважно служили (особливо, це стосується еквітів. — *Авт.*) вихідці з місцевих еліт, які були краще обізнані зі своєю малою батьківщиною. Це було пов'язано насамперед із політичною ситуацією в цих провінціях, внутрішньою ситуацією в них, — саме від цього залежав спокій держави. Звісно, що імператори були зацікавлені в тому, аби на цих територіях перебували професійні управлінці та військові, які контролювали б ситуацію на місцях. Принцепси призначали туди таких "професіоналів", які мали значний досвід, й нерідко бойовий, служби [16, s. 123]. Цікаво, що таких спеціалістів не призначали у так звані спокійні провінції (Лугдунську та Нарбонську Галлії, Аквітанію, Тарраконську Іспанію, Лузитанію, Ахайю, Епір) [16, s. 121—123]. *Viri militares* не лише керували провінціями й командували легіонами на найвідповідальніших ділянках кордону, а були й військовими радниками імператора, супроводжували його під час воєнних кампаній, командували групами військ.

Дж. Ітон доводить, що просопографічні дослідження останніх років спростовують тезу про існування "обраної касты" *viri militares*. Прогаolini в надписах, що описували б їхній *cursus honorum* та роки досвіду на відповідних посадах, залишають простір для домислів і припущень. Брак достатнього обсягу епіграфічного матеріалу для подальших відкриттів у царині вивчення *cursus* вищих службовців та офіцерів унеможливує стовідсоткове твердження про існування цієї категорії військовиків. Написи можуть розповісти, які посади обіймала певна особа та в якому порядку, але дуже рідко — чому вона їх отримала. Навіть найуспішнішу кар'єру не пояснювали особливим талантом, а радше прихильністю імператора [10, p. 56]. Британський історик зауважував, що "...для потенційних римських "генералів" не існувало професійної кар'єри, оскільки концепція спеціалізації була чужою для римського адміністративного мислення. Арміських офіцерів обирали за їхні особисті якості та зв'язки, а не за відповідні навички" [10, p. 128—

129]. Та це не означає, що не було військових на вищих посадах в армії та управлінні провінціями, які майже все життя присвятили службі й адміністративній роботі, також пов'язаній із командуванням над легіонами (див. вище). Як влучно висловився Е. Голдсуорсі, "...гіпотеза про римських воєначальників як аматорів без здібностей є результатом анахронічного прийняття припущень про те, яким нібито повинен бути ідеальний римський командувач" [11, s. 112]; "...загальне переконання більшості науковців, що успіхи римської армії мали замало спільного з вмілістю її вищих командирів. Цей погляд ґрунтувався на анахронічному переконанні, що найважливішою рисою воєначальника є використання великої тактики" [11, s. 144—145]. У своїй праці учений доводить, що це далекі не так. Більшість римських полководців була активною як перед битвою, під час та після неї [11, s. 107—144]. Така доволі розлога тема, як професіоналізм вищих кадрів римського війська, не входить у межі пропонованого дослідження й, можливо, стане основою для іншої наукової розвідки.

Військова система, яку побудував Август, виявилася настільки міцною та ефективною, що могла впоратися з випадковими збоями в моделі управління, династичними проблемами та спробами військових заколотів [3, с. 31—32]. Без перебільшення, для римлян війна стала предметом науки. Її вивчали, про неї писали й часто перевидавали книги, які зберігалися у бібліотеках патриціїв та еквітів. Чималі наклади та перевидання сприяли тому, що ці твори через тисячоліття дійшли й до наших днів, що вкотре свідчить про їх вагу та цінність для давніх римлян. Завдяки здобутим із них знанням "сини вовчиці" перемагали в битвах, захоплювали землі, наводили мости, зводили військові табори та будували бойові машини. Один із французьких учених-антикозновців закликав до реабілітації "...тривалий час ганьбленого командного складу..." легіонів [2, с. 389]. Фізичні вправи надавали силу та енергію тілу, а читання допомагало опанувати теоретичну військову науку як обов'язковий елемент виховання кожної шляхетної молоді людини. Вправлення в командуванні, яке розпочиналося в перші місяці перебування у війську, було свого роду практичним засвоєнням і застосуванням теоретичних знань. Римські воєначальники не мали спеціальної військової освіти, але здобували потрібні знання ще з юного віку, підкріплюючи їх на певних сходинках військової ієрархії, постійно вдосконалюючись на практиці та в теорії,

вивчаючи спеціальну літературу [10, р. 56]. Мобільний стиль керування, що його практикувала більшість командирів, потребував майстерності, якої набували лише з досвідом. Окрім суворой дисципліни, легіонери мали бути керованими, а не гнаними на поле битви [11, с. 233].

Римський легіон був подібний до фаланги Александра Македонського, але відрізнявся більшою гнучкістю та мобільністю. Спільним було лише досягнення мети, а саме — швидке й вирішальне зіткнення з противником. Та у цьому маніпулярний легіон, а тим паче пізніший когортальний, був вправнішим за грецьку фалангу чи македонську з важкою кіннотою [11, с. 41]. Досліджуючи тактику римлян, вражає їх здатності сприймати давньогрецькі та елліністичні тактики бою та змінювати їх відповідно до потреб на полях баталій. Це було можливим лише з тренуваними людьми під орудою навчених і успішних командирів. Воєначальники дивилися на війну як на науку, пригадуючи настанови Ксенофонта й Онасандра [2, с. 386—387]. Б. Кемпбелл доводить, що подібні тексти мали навіть практичне застосування [7, р. 13—28, 28—29]. З ним категорично не погоджується Е. Голдсуорсі стверджуючи, що мистецтва керування людьми не можна було навчитися за посібниками [11, с. 110]. Полководці використовували для своїх стратегічних амбіцій ретельно розроблену тактику, здобуваючи знання з творів Арріана та Еліана. І ця тактика вимагала інтенсивної підготовки та постійних тренувань не лише тіла, а й мозку. Певно ю мір о ювійсько в трактати античності описували ідеальне військо як таке, яким воно мало чи могло би бути, але не було [11, с. 20]. Що важливо, автори цих праць, як, наприклад, Онасандр, наголошували на їх практичній значущості, стверджуючи, що трактати стануть підручниками з підготовки вправних полководців (Onas. Prooem. 4). Помилково вважати, що римляни вбачали в описаних грецькими авторами арміях те, що варте наслідування. Навіть Арріан у своїй "Тактиці" неодноразово торкався питань адаптації греко-македонських тактичних прийомів і термінів до сучасної (тобто римської) практики (Agt. Tact. 10.3; 11.1-2, 4 б; 18.3) [6, с. 149]. Численні джерела, зокрема й археологічні, свідчать, що квірити не цуралися варварських запозичень — і не лише в озброєнні, а й у техніках ведення бою, тактиці [6, с. 147].

Сучасні науковці переглядають усталену тезу про "непрофесійність" командного складу давньоримської армії. Вона була потужною не лише завдяки високій ефективності легіонерів і

центуріонів. Ярликом "некомпетентні дилетанти" на тривалий час було затавровано консулів, легатів і трибунів, котрі століттями успішно керували такою складною військовою машиною, як римська армія. Без високих адміністративних й управлінських якостей вищих командирів, здатності адаптуватися на завойованих територіях з етнічно строкатим, часто ворожим населенням і різним кліматом та рельєфом, Римська держава не проіснувала б так довго. Наявність спеціальних військових посібників у період принципату підкріплювала практичні знання давньоримських офіцерів — з них вони здобували те, чого могли не знати зі сфери командування, тактики, організації війська. Трибуни та легати поклалися й на бойовий досвід центуріонів і префекта табору — найстаршого та найдосвідченішого офіцера легіону [10, р. 56].

Висновки. Підсумовуючи, зробимо такі висновки: 1) через особливості терміну проходження військової служби самопідготовка майбутнього римського вищого офіцера потребувала читання посібників і трактатів із військового мистецтва, переважно греко-македонського; 2) усвідомлення потреби праць із військового мистецтва варто розглядати у специфічному баченні римлянами освіти, а в нашому випадку — конкретно *scientia rei militaris*; 3) свідченням того, що представники нобілітету мали власні бібліотеки й перед військовою службою, під час і після неї користувалися посібниками та іншою спеціальною літературою з військової справи є інформація з багатьох джерел (Цицерон, Саллюстій, Онасандр, Ісидор Севільський); 4) антична військова література різноманітних жанрів допомагала майбутньому трибуну чи легату не лише ознайомлюватися з військовими практиками попередників, як римлян, так і визначних полководців Греції та елліністичного світу, а й застосовувати засвоєне під час служби; 5) обов'язковою для вивчення майбутніми командувачами була не лише військова справа, а й інші науки, наприклад право та філософія; 6) поява прошарку професійних військових, так званих *virii militares* ("військових мужів") є надуманою певними дослідниками й неможливою через те, що головнокомандувач (імператор) не допустив створення подібної категорії військовиків. Деякі науковці просто використали словосполучення *vir militaris*, яке згадується в низці джерел (зокрема, у працях Тацита) на позначення тих військових, переважно намісників провінцій (*legatus Augusti pro praetore provinciae*), які служили довше терміну, визначеного для цієї

посади. Хоча були вищі офіцери, тривалість служби яких відрізнялася від стандартних термінів перебування на військових посадах, вони не становили значного відсотка від загальної кількості трибунів та легатів періоду принципату; 7) доведено, що теза про "непрофесійність" ви-

щих командирів давньоримської армії є анахронізмом, адже без потрібних навичок і знань командного складу легіонів і намісників провінцій військова система Стародавнього Риму не здатна була б успішно функціонувати впродовж багатьох століть.

Список бібліографічних посилань

1. Дельбрюк Г. История военного искусства. Античный мир. Германцы. Смоленськ : Русич, 2003. 480 с.
2. Ле Боэж Я. Римская армия эпохи Ранней Империи. Москва : РОССПЭН, 2001. 400 с.
3. Махлаюк А. В. Римские легионы в бою. Москва : Яуза ; Эксмо, 2009. 512 с.
4. Олійник М., Берест І. Створення та функціонування публічних бібліотек у Стародавньому Римі. *Документ у сучасному світі: виклики та завдання* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Львів, 1—2 грудня 2020 р.). Львів : УАД, 2020. С. 25—36.
5. Олійник М. А., Григоренко Д. С. Приватні бібліотеки римлян: престиж чи прояв освіченості? Науково-технічна конференція професорсько-викладацького складу, наукових працівників і аспірантів : тези доповідей (Львів, 15—19 лютого 2021 р.). Львів : УАД, 2021. С. 161.
6. Перевалов С. М. Статя полководцем, читая греков. *Проблемы истории, филологии, культуры (ПИФК)*. 1999. Вып. 8. С. 145—153.
7. Campbell V. Teach Yourself How to Be a General. *The Journal of Roman Studies*. 1987. Vol. 77. P. 13—29.
8. Campbell J. B. The Emperor and the Roman Army, 31 BC — AD 235. Oxford : Clarendon Press, 1984. 468 p.
9. Campbell J. B. "Who were the 'viri militares'?" *Journal of Roman Studies*. 1975. 1 november. Vol. 65. P. 11—31.
10. Eaton J. M. Leading the Roman Army: Soldiers and Emperors, 31 BC — 235 AD. Yorkshire ; Philadelphia : Pen and Sword Military, 2020. 216 p.
11. Goldsworthy A. K. Armia rzymska na wojnie 100 p. n. e. — 200 n. e. Oświęcim : Napoleon V, 2014. 256 s.
12. Manklow Ch. University of Cambridge. Review by: Leading the Roman Army: soldiers & emperors, 31 BC — AD 235. Jonathan Eaton, Leading the Roman army: soldiers & emperors, 31 BC — AD 235. Yorkshire : Pen and Sword Military, 2020. 216 p. Bryn Mawr Classical Review. 2021.07.16. URL: <https://bmcr.brynmawr.edu/2021/2021.07.16/>.
13. Mrozek S. Ostatni wódz Republiki: życie i działalność Lucjusza Licyniusza Lukullusa. Gdańsk : Marpress, 2003. 121 s.
14. Parker H. M. D. Legiony rzymskie. Oświęcim : Napoleon V, 2013. 158 s.
15. Sygnet H. De re militari — krótki przegląd antycznych podręczników z wojskowosci. Wojna, konflikt i społeczeństwo w starożytnym świecie. Materiały pokonferencyjne z III i IV Krakowskich Spotkań Starożytniczych, pod redakcją Bartosza Kołoczka i Emilii Osowskiej, KNHS UJ. Kraków : Kasper, 2014. S. 127—136.
16. Żyromski M. Amatorzy czy profesjonalści? Wyżsi dowódcy armii rzymskiej okresu pryncypatu. Pod znakami Aresa i Marsa: Materiały z konferencji naukowej "Wojna i wojskowość w starożytności". Kraków, 24—26 września 1993. Pod red. Dabrowy E. Krakow : Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1995. S. 119—124.

Mykola Oliynyk,

PhD of Historical Sciences,

*Associate Professor of the Department of Media Communications, Information and Book Affairs
Institute of Media Technologies and Printing of Lviv Polytechnic National University*

The features of the theoretical training of the ancient Roman military

The purpose of the article. To investigate the specifics of the training of senior officers of the Roman army in the Late Republican period and the Early Principate. To outline the peculiarities of the study of military theory by the senior command staff of the legion, as well as to prove the probability of the existence of specialized libraries among the Roman elite, which consisted of the works of Greek and Roman authors of the genre of military literature. **Research methodology.** **The research methodology:** comparative, analysis, synthesis and analytical analysis. **The scientific novelty** of the research lies in the fact that the problem of military education in Ancient Rome was comprehensively investigated for the first time. In particular, the peculiarities of the study of the theory of military affairs not only by representatives of the highest military command — those from the nobility, but also by "new people" (*homines novi*) — representatives of the riding class (*equites*) are analyzed. **Conclusions.** It has been proven that the senior officers were not illiterate in military affairs and quite successfully coped with the assigned tasks — both in the administrative field and on the battlefield. It is also determined that the responsibilities of the senior officers of the Roman army, in particular military commanders, in addition to knowledge and skills in the field of military art, also included understanding the psychology of ordinary soldiers and the art of eloquence (*rhetoric*). The latter was acquired not so much from experience as from studying the works of Greek orators and philosophers.

Keywords: manuals; professionalism; Roman army; officers; general; *viri militares*

References

1. Delbriuk G. (2003). *Istoriia voennogo iskusstva. Antichnyi mir. Germancy*. Smolensk: Rusich.
2. Le Bohec Y. (2001). *Rimskaia armiia epokhi Rannei Impeii*. Moskva: ROSSPEN.
3. Makhlaiuk A. V. (2009). *Rrimskiie legiony v boiu*. Moskva: Yauza ; Eksmo.
4. Oliynyk M. & Berest I. (2020). Stvorennia ta funkcionuvannia publichnykh bibliotek u Starodavniomu Rymi. *Dokument u suchasnomu sviiti: vyklyky ta zavdannia : materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-onferencii (m. Lviv, 1—2 hrudnia 2020 r.)*. Lviv: UAD, pp. 25—36.
5. Oliynyk M. A. & Hryhorenko D. S. (2021). Pryvatni biblioteky rymlian: prestyzh chy proiav osvichenosti? *Naukovo-tehnichna konferenciiia profesorsko-vukladackoho skladu, naukovykh pracivnykiv i aspirantiv : tezy dopovidei (Lviv, 15—19 liutoho 2021 r.)*. Lviv: UAD, p. 161.
6. Perevalov S. M. (1999). Stat polkovodcem, chitaia grekov. *Problemy istorii, fililogii, kultury (PIFK)*, 8, pp. 145—153.
7. Campbell B. (1987). Teach Yourself How to Be a General. *The Journal of Roman Studies*, 77, pp. 13—29.
8. Campbell J. B. (1984). *The Emperor and the Roman Army, 31 BC — AD 235*. Oxford: Clarendon Press.
9. Campbell J. B. (1975). "Who were the 'viri militares'?" *Journal of Roman Studies*, 65, pp. 11—31.
10. Eaton J. M. (2020). *Leading the Roman Army: Soldiers and Emperors, 31 BC — 235 AD*. Yorkshire ; Philadelphia: Pen and Sword Military.
11. Goldsworthy A. K. (2014). *Armia rzymska na wojnie 100 p. n. e. — 200 n. e.* Oświęcim: Napoleon V.
12. Manklow Ch. University of Cambridge. Review by: *Leading the Roman Army: soldiers & emperors, 31 BC — AD 235*. Jonathan Eaton, *Leading the Roman army: soldiers & emperors, 31 BC — AD 235*. Yorkshire : Pen and Sword Military, 2020. 216 p. Bryn Mawr Classical Review. 2021.07.16. URL: <https://bmc.bryn.mawr.edu/2021/2021.07.16/>.
13. Mrozek S. (2003). *Ostatni wódz Republiki : życie i działalność Lucjusza Licyniusza Lukullusa*. Gdańsk: Marpress.
14. Parker H. M. D. (2013). *Legiony rzymskie*. Oświęcim: Napoleon V.
15. Sygnet H. (2014). De re militari — krótki przegląd antycznych podręczników z wojskowości. *Wojna, konflikt i społeczeństwo w starożytnym świecie : materiały pokonferencyjne z III i IV Krakowskich Spotkań Starożytniczych, pod redakcją Bartosza Kołoczka i Emilii Osowskiej, KNHS UJ*. Kraków: Kasper, pp. 127—136.
16. Żyromski M. (1995). Amatorzy czy profesjonalści? Wyżsi dowódcy armii rzymskiej okresu pryncypatu. *Pod znakami Aresa i Marsa : materiały z konferencji naukowej "Wojna i wojskowość w starożytności"*. Kraków, 24—26 września 1993. Pod red. Dabrowy E. Krakow: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, pp. 119—124.

Надійшла до редакції 12 серпня 2024 року

ЗА РУБЕЖЕМ

УДК 655.423+655.54/.58]-048.67(460:100)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2024.9(338).47-52

Лариса Мильченко,

старша наукова співробітниця

відділу моніторингу засобів масової інформації

Книжкової палати України,

e-mail: svirel.34@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-077X>

**Експорт книжкової продукції, міжнародні виставки,
популяризація мови та літератури — чинники підвищення іміджу
Королівства Іспанія на світовій арені**

**Якщо щастя читання було відкрито
дуже рано, можна бути впевненим, що людина ніколи
не буде повністю нещасною.**

Хосе Еміліо Пачеко,
лауреат Премії Сервантеса 2009 р.

У статті досліджено чинники, які впливають на формування позитивного іміджу Іспанії на світовій арені й дають змогу державі успішно економічно розвиватися, проводити потужну зовнішню політику та впливати на міжнародні процеси.

Основним напрямом дослідження є експорт книжкової продукції Іспанії до країн світу, участь у міжнародних книжкових ярмарках і заходах із популяризації іспанської мови та культури у світі.

Розглянуто аспекти реалізації планомірної політики держави щодо вивчення іспанської мови; визначено роль різних організацій у підготовці та проведенні заходів, спрямованих на популяризацію іспанської культури у світі.